

IV. NEKROLOGI

JANUSZ DERESIEWICZ (1910 - 1992)

Janusz Deresiewicz urodził się 27 lutego 1910 r. we Wrześni w rodzinie inteligenckiej. Po ukończeniu gimnazjum wrzeńskiego w 1928 r. rozpoczął studia na Uniwersytecie Poznańskim, uzyskując magisterium prawa w 1933 r. i nauk ekonomiczno-politycznych w 1939 r. W 1935 r. podjął pracę w charakterze asystenta-wolontariusza w kierowanej przez profesora Jana Rutkowskiego Katedrze Historii Gospodarczej i pracę w Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Poznaniu. Rozpoczął też aplikację sądową, którą przerwała wojna. W latach 1933 - 1934 odbywał służbę wojskową, kończąc Dywizyjny Kurs Podchorążych w Gnieźnie.

Brał udział w kampanii wrześniowej, którą zakończył jako dowódca kompanii we Lwowie. Do 1941 r. przebywał na Litwie - pracował krótko na Wydziale Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; później jako robotnik rolny i nauczyciel na wsi. Od 1941 r. przebywał w Warszawie, a po ucieczce z transportu na przymusowe roboty do Niemiec - w Krakowie. W czasie pobytu w Warszawie, zatrudniony w administracji firmy technicznej, pracował na-

ukowo. W kwietniu 1944 r. obronił przed Komisją Wydziału Prawno-Ekonomicznego działającego w podziemiu Uniwersytetu Poznańskiego pracę doktorską.

Druk rozprawy doktorskiej pt. *Skarbowość Prus Królewskich od roku 1466 - 1569*, złożonej przed wojną w Instytucie Bałtyckim w Toruniu, przerwała wojna. Książka ta ukazała się drukiem w Poznaniu w 1947 r., a jej wyniki weszły wkrótce do obiegu naukowego.

Natychmiast po wyzwoleniu Poznania Janusz Deresiewicz wrócił na Uniwersytet i włączył^{81c} aktywnie do prac nad organizacją Wydziału Prawno-Ekonomicznego i jej bibliotek¹. Podjął też wykłady z historii gospodarczej na poznańskiej Akademii Handlowej (1945 - 1949) oraz jej filii w Szczecinie (rok akad. 1946/1947).

Doświadczenia okupacyjne i inspiracja Mistrza - Jana Rutkowskiego — wpłynęły na zmianę zainteresowań badawczych Janusza Deresiewicza. W 1950 r. opublikował obszerną, czterdziestoarkusową pracę *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy (1939 - 1945). Studium historyczno-gospodarcze*. Ta pierwsza w powojennej literaturze polskiej monografia dziejów gospodarczych Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego i Śląska Katowickiego Pod okupacją niemiecką była podstawą przeprowadzonego w 1950 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego przewodu habilitacyjnego. Stopień docenta historii gospodarczej zatwierdził Minister Szkolnictwa Wyższego w 1952 r.

O pracach organizacyjnych Wydziału i Uniwersytetu, zwłaszcza o poszukiwaniu i zabezpieczaniu księgozbioru ekonomicznego i historycznego, stanowiącego własność "odpowiednich zakładów wydziałowych i obecnej Akademii Ekonomicznej" pisał Janusz Deresiewicz w obszernym liście z 13 VI 1975 r. skierowanym do Dziekana Wydziału Prawa i Administracji prof. W. Pawlaka. W liście tym, poza opisem pracy zawodowej, poruszył Profesor

kwestie ogólniejsze, składające o refleksji "nad rolą Wydziału na Uczelni i losem wszystkich związanych z Wydziałem pracowników (także bezpartyjnych)" (s. 10). List w aktach osobowych Janusza Deresiewicza (Archiwum UAM)

Niezwykle krytyczna recenzja Marii Turlejskiej, opublikowana w "Nowych Drogach"² dyskwalifikowała tę pracę zarówno ze względu na jej podstawy źródłowe, jak i "błędną i nienaukową metodę badawczą", a niemożność obrony i nieopublikowanie przez redakcję odpowiedzi Autora na recenzję³ spowodowały, iż J. Deresiewicz porzucił problematykę okupacyjną i skierował wysiłek badawczy na "bezpieczniejsze" i neutralniejsze metodologicznie dzieje gospodarcze epoki przedsiębiorowej.

Problematyki niemieckiej nie porzucił jednak całkowicie. Był od 1945 r. członkiem Instytutu Zachodniego, aktywnie (zwłaszcza za dyrekcji Z. Wojciechowskiego i M. Szczanieckiego) uczestniczył w jego pracach, pełniąc też obowiązki członka Kuratorium. Współpracował także z Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, m.in. przewodnicząc zespołowi tematycznemu zajmującemu się gospodarką okupacyjną.

Do badań nad problematyką niemiecką wrócił dopiero pod koniec lat sześćdziesiątych, publikując w "Przeglądzie Zachodnim" artykuły o procesach koncentracji i monopolizacji przemysłowej w RFN (Przegląd Zachodni 1969, nr 1, XXV) oraz o monopolach niemieckich i ich roli w planach i realizacji agresji, a także *Sprawozdanie z budowy Zakładów Kędzierzyńskich z roku 1940* oraz *Wyrok Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Norymberdze na IG Farbenindustrie*⁴.

"Obiektywna" niemożność uprawiania problematyki niemieckiej skłoniła J. Deresiewicza do podjęcia badań nad stosunkami społecznymi i gospodarczymi w Polsce feudalnej. Jego prace o kształtowaniu się stosunków wczesnokapitalistycznych w gospodarce Wielkopolski XVII i XVIII w. oraz wydawnictwa źródłowe dotyczące dziejów wsi feudalnej i statusu chłopów weszły na trwałe do dorobku nauki polskiej. Poważne miejsce w nurcie wiejskich zainteresowań Janusza Deresiewicza zajmowały też prace o transakcjach chłopami w Polsce. Należą doń: artykuł *Kilka uwag o poddaństwie w związku z transakcjami sprzedaży chłopów* (Kwartalnik Historyczny 1953), monograficzne (choć w formie popularnej napisane) opracowanie problemu *Handel chłopami w dawnej Rzeczypospolitej*, wydane przez "Książkę i Wiedzę" w 1958 r. i wreszcie obszernie wydawnictwo źródłowe *Transakcje chłopami w Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI - XVIII w.)* opublikowane w 1959 r.

Oparte na szerokiej kwerendzie archiwalne badania doprowadziły J. Deresiewicza do zakwestionowania panujących dotąd w historiografii polskiej poglądów o wyjątkowym i ograniczonym do XVIII w. charakterze sprzedaży chłopów poddanych. Teza Janusza Deresiewicza o masowym i ogólnopolskim charakterze transakcji (w formie donacji, sprzedaży, zamiany, pożyczki, dzierżawy i zastawu) już od XV do końca XVIII w. - wywołała poważną dyskusję, do dziś nie zakończoną ostateczną konkluzją.

Wydaje mi się, że wśród licznych win i grzechów przypisywanych J. Deresiewiczowi, zarzut koniunkturalizmu - wynikający z chęci przypodobania się władzy ludowej niechętniej badaczom bezpartyjnym i nie deklarującym marksistowskiej postawy metodologicznej - jest wielce krzywdzący.

Nurt wiejskich zainteresowań Profesora zaowocował nadto licznymi artykułami, wśród których wymienić trzeba prace o Komisji Dobrego Porządku dla wsi wielkopolskiej i o walce klasowej z uciskiem feudalnym w drugiej połowie XVIII w.

Effektem imponująco rozległej kwerendy archiwalnej jest trzypięciotomowe wydawnictwo źródeł *Materiały do dziejów chłopstwa wielkopolskiego*, obejmujące województwo poznańskie (t. I) gnieźnieńskie (t. II) i kaliskie (t. III), opublikowane w latach 1956 - 1957 przez Instytut Historii PAN. Przygotowane na wysokim poziomie techniki edytorskiej dzieło, obok wydanych przez Wł. Rusińskiego inwentarzy dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego w XVI - XVIII w., sprawiło, że "dzieje wsi wielkopolskiej otrzymały jedną z najbardziej wzorowych dokumentacji w Polsce"⁵.

² M. Turlejska, *Na bezdrożach nacjonalizmu*, Nowe Drogi 1950, nr 5 (23), s. 229 - 236

³ O nieopublikowaniu przez redakcję obszernej odpowiedzi na recenzję (*Na bezdrożach metodycznych i metodologicznych*) pisze J. Deresiewicz w cytowanym wyżej liście, s. 3.

⁴ Przetłumaczony na zlecenie Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce i poprzedzony wstępem *Wyrok* opublikowany został w formie powielaczowej, jak druk do użytku wewnętrznego, wbrew podpisanej przez wydawcę umowie. Por. korespondencję J. Deresiewicza z Ministrem Sprawiedliwości J. Bana. oraz Dyrektorem Komisji prof. Cz. Piłichowskim (w aktach osobowych).

⁵ G. Labuda, *Referat o działalności naukowo-dydaktycznej prof. Janusza Deresiewicza* (czerwiec 1958 r., s. 4), napisany dla potrzeb podjętej wówczas (nieskutecznie) procedury uzyczenia. Stanowisko profesora zwyczajnego J. Deresiewicz uzyskał dopiero w 1968 r.

Twórczym wkładem J. Deresiewicza do badań nad dziejami miast, rzemiosła i przemysłu w Polsce feudalnej było ukazywanie specyfiki stosunków społecznych i gospodarczych Wielkopolski w dobie narastania elementów wczesnego kapitalizmu zarówno w rozwoju produkcji przemysłowej, jak i w strukturze ludności miast, ze znaczącym udziałem ludności żyjącej z pracy najemnej. Trwałe miejsce w historiografii mają ustalenia i konstatacje wyrażone w pracach o sukiennictwie wielkopolskim i sukiennych znakach towarowych w drugiej połowie XVIII w., o hutnictwie szkła, strukturze społecznej miast pod koniec Rzeczypospolitej w świetle przyjęć do prawa miejskiego, o początkach układu kapitalistycznego w przemyśle poznańskim i wielkopolskim oraz o wielkopolskich komisjach dobrego porządku. W nurcie zainteresowań miejskich J. Deresiewicza odnotować też trzeba współautorstwo i redakcje monografii Poznania, Gniezna, a także Ziemi Leszczyńskiej.

Trzeci nurt aktywności pisarskiej Janusza Deresiewicza stanowiła historia Ziem Odzyskanych - redakcja i współautorstwo pierwszej powojennej monografii Pomorza Zachodniego (podjętej przez Instytut Zachodni w 1949 r.) oraz redakcja dwóch zbiorów studiów *Studia historyczno-gospodarcze z 20-lecia Ziemi Lubuskiej* (1970) i *Studia historyczno-gospodarcze dotyczące Polski Zachodniej* (1971).

Janusz Deresiewicz aktywnie uczestniczył w organizacji życia naukowego na macierzystym uniwersytecie i poza uczelnią. Był redaktorem pierwszego powojennego tomu "Kroniki Uniwersyteckiej" za lata 1945 - 1955 oraz dwóch tomów następnych za lata 1955/56 i 1956/57. Redagował od 1955 r. w ośmiu tomach dział recenzji i kroniki naukowej "Studiów i Materiałów do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" oraz osiem "Zeszytów Naukowych UAM" serii: Historia, Filozofia, Psychologia i Pedagogika, Archeologia i Etnografia. Pełnił liczne funkcje w instytucjach i towarzystwach naukowych: Instytucie Zachodnim, Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk i Lubuskim Towarzystwie Naukowym.

J. Deresiewicz przeszedł wszystkie szczeble drabiny naukowej na uniwersytecie. W 1955 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego i stanowisko samodzielnego pracownika naukowego w Katedrze Historii Polski na Wydziale Filozoficzno-Historycznym. Po reaktywizacji w 1958 r. Katedry Historii Gospodarczej na Wydziale Prawa, pełnił do czasu jej likwidacji w 1972 r. obowiązki jej kierownika. Był też kierownikiem istniejącego na Wydziale od 1957 r. Studium Ekonomicznego, którego tradycja sięgała początku istnienia Wydziału.

Własne zainteresowania naukowe potrafił przekazywać uczniom. Liczne grono uczestników prowadzonego przez Profesora regularnie seminarium doktorskiego kontynuowało badania główne nad gospodarką wiejską oraz dziejami miast i rzemiosła Wielkopolski przedrozbiorowej. Wśród 19 wypromowanych doktorów znajdowali się nie tylko nauczyciele akademicki, nauczyciele historii i archiwiści, ale i pracownicy instytutów resortowych, pracownicy zatrudnieni w administracji państwowej i radcy prawni⁶.

Profesor nie był porywającym słuchaczy wykładowcą - sprawiała to być może specyfika Przedmiotu, którego nauczał dość tradycyjnie, z wielkim szacunkiem dla faktów udokumentowanych źródłami, których był wielkim znawcą. Był znakomitym nauczycielem warsztatu historyka, mistrzem formy seminaryjnej, świetnym, surowym i konstruktywnym krytykiem prezentowanych Mu do oceny tekstów. Napisał prawie 100 recenzji. Często były to oceny bardzo krytyczne, co nie zjednywało Profesorowi popularności i sympatii środowiska. Był nauczycielem życzliwym, choć nie wylewnie serdecznym, Człowiekiem rzetelnym i wymagającym, dowcipnym, raczej powściągliwie i sarkastycznie niż błyskotliwie. Był Człowiekiem samotnym - chyba z wyboru.

Janusz Deresiewicz był Profesorem w pełnym i dobrym rozumieniu tego słowa - zarówno wtedy, gdy za miarę wielkości uczonego przyjmiemy liczbę opublikowanych arkuszy wydawniczych, jak i wtedy, gdy za tę miarę uznamy liczbę uczniów, których prowadził po naukowej drodze.

Ewa Borkowska-Bagińska

⁶Na seminarium profesora J. Deresiewicza przygotowali prace doktorskie: Jerzy Kądziołka, Walerian Sobisiak, Tadeusz Czwojdrak, Wacław Radkiewicz, Anzelm Gorywoda, Tadeusz Żulidziński, Marian Grycz, Bolesław Szczepański, Olgierd Baehr, Henryk Dehmel, Marian Rum, Wojciech Demby, Jerzy Szymański, Władysław Jachowska-Muzyka, Aleksander Piwoń, Ewa Borkowska-Bagińska i Wiesława Eder.

JANUSZ WIERZBICKI (1920 - 1992)

W dniu 24 czerwca 1992 r. zmarł w Poznaniu, po ciężkiej chorobie, Profesor zwyczajny dr Janusz Wierzbicki — Rektor Akademii Ekonomicznej w Poznaniu w latach 1987 - 1990, kierownik Katedry Finansów i Kredytu (od 1951 r.), następnie Dyrektor Instytutu Finansów i Rachunkowości (w latach 1969 - 1978), a później Instytutu Finansów AE w Poznaniu. Od 1982 r. był członkiem Komitetu Redakcyjnego "Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego".

Rozwój finansów - i to zarówno jako dziedziny badawczej, jak i dyscypliny dydaktycznej - w całym okresie powojennym związany jest w Polsce z Jego osobą i twórczością oraz dorobkiem naukowo-badawczym, dydaktycznym i organizacyjnym.

Profesor J. Wierzbicki rozpoczął pracę zawodową wcześniej, w wieku 20 lat, jeszcze w czasie okupacji, w szkolnictwie spółdzielczym i handlowym (był współorganizatorem i nauczycielem Spółdzielczego Liceum Handlowego w Nałęczowie k. Lublina), a bezpośrednio po wojnie (już w 1945 r.) w poznańskiej uczelni

ekonomicznej. Pracował — pomimo choroby — właściwie do ostatniego dnia, prowadząc wykłady i seminaria oraz kierując zespołem badawczym.

Pierwsza o poważnym znaczeniu praca Profesora nosiła tytuł *O istocie oszczędności i oszczędnościach w Polsce* i została przyjęta jako praca doktorska na Uniwersytecie Poznańskim w 1949 r. Ostatnia praca Profesora, pod wstępnym, roboczym tytułem *Pieniądz i finanse publiczne*, pozostała niedokończona na Jego biurku.

Twórczość naukowa J. Wierzbickiego w początkowym okresie, a więc w latach pięćdziesiątych, koncentrowała się na zagadnieniach funkcjonowania pieniądza, teorii cen, kredytu oraz problematyce samodzielności gospodarczej i finansowej przedsiębiorstw państwowych. W latach sześćdziesiątych Profesor znacznie rozszerzył zakres swoich badań i prac, prowadząc je w dwóch równoległych nurtach: badań i studiów nad zagadnieniami akumulacji pieniężnej w gospodarce oraz badań i studiów nad zagadnieniami gospodarki i finansów lokalnych. Badania te zaowocowały wieloma publikacjami, wśród których na szczególną uwagę zasługują książki: *Zagadnienie akumulacji pieniężnej w gospodarce socjalistycznej* (PWE, Warszawa 1964) i *Budżety terenowe w Polsce Ludowej* (PWN, Poznań 1967).

Lata siedemdziesiąte to okres szczególnie owocnej twórczości naukowej Janusza Wierzbickiego. Nie zaniedbując wcześniej podjętych nurtów badawczych, Profesor podjął badania w nowych, nie prowadzonych dotąd w Polsce kierunkach. Zainicjował i rozwinął mianowicie badania w zakresie finansowej problematyki tzw. inwestowania w człowieka oraz w zakresie finansowania usług infrastrukturalnych, ogłaszając liczne - szczególnie często powoływane i cytowane w piśmiennictwie ekonomicznym - prace z zakresu tej tematyki. W latach 1975 - 1980 Profesor J. Wierzbicki był kierownikiem naukowym centralnego programu badawczego "Finansowe instrumenty aktywizacji gospodarki terenowej". Badania objęte tym programem realizowane były przez naukowców ze wszystkich prawie ośrodków naukowych w kraju. Poza kierownictwem i inspiracją prac innych badaczy, Profesor sam stworzył wówczas wiele prac o wybitnych walorach i wybiegającym w przyszłość znaczeniu, które dopiero obecnie mogą stanowić podstawę do konstruowania rozwiązań z zakresu finansów regionalnych i komunalnych.

Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w Polsce w 1981 r. skłoniły Profesora do zajęcia się zagadnieniami samorządności we wszystkich jej przejawach, w tym zwłaszcza samorządności terytorialnej. Problemom samorządności terytorialnej poświęcone są m.in. następujące publikacje pod Jego redakcją: *Finanse gospodarki terenowej* (PWE, Warszawa 1989) oraz obszerne tomy

studiów *Ekonomiczno-finansowe podstawy rozwoju samorządności terytorialnej (1984)* i *Ekonomiczno-finansowe uwarunkowania samorządu lokalnego (1992)*.

W ostatnim okresie - w latach dziewięćdziesiątych - Profesor powrócił do problemów, od których rozpoczął swoją działalność badawczą, a więc zagadnień pieniądza, kredytu, oszczędności i procesów kapitalizacji. Prac z tego zakresu nie zdołał już jednak opublikować.

Profesor Janusz Wierzbicki jest autorem, współautorem i redaktorem wielkiej liczby publikacji dydaktycznych, w tym powszechnie uznanych na wydziałach ekonomicznych i na wydziałach prawa skryptów i podręczników akademickich z zakresu nauki o finansach. Pierwszy przygotowany przez Niego podręcznik i zarazem pierwszy w Polsce powojennej podręcznik z tego zakresu napisany przez polskiego uczonego, to książka *Finanse i kredyt* (PWN, Warszawa 1956). Następne ważniejsze podręczniki to dwutomowe *Finanse*, przygotowane pod wspólną redakcją z prof. Stefanem Bollandem z AE w Krakowie oraz podręcznik o tym samym tytule pod wspólną redakcją z prof. Elżbietą Czerwińską, a także podręcznik z teorii finansów opracowany wspólnie z prof. Jerzym Wolniakiem. Na ukończeniu w PWN znajduje się pierwszy w Polsce podręcznik z zakresu finansów publicznych przygotowany pod redakcją Profesora. Wszystkie skrypty i podręczniki napisane przez J. Wierzbickiego mają nie tylko wybitne walory dydaktyczne, lecz także ogromne znaczenie dla rozwoju nauki finansów.

Dla nas Profesor Janusz Wierzbicki to po prostu - Mistrz. W prowadzonych przez naszego Mistrza seminariach i posiedzeniach naukowych uczestniczyło przez dziesięciolecia bardzo wiele osób. Niezwykle sumienny i systematyczny, był On jednak przede wszystkim dalekowzroczny i nieustannie zatroskany o pielęgnowanie indywidualnych uzdolnień swoich uczniów. Profesor był Mistrzem nie tylko dla nas, którym było dane przygotowywać wszystkie prace kwalifikacyjne pod Jego osobistą opieką, ale i dla wielu innych naukowców. Liczni z grona Jego uczniów są dzisiaj profesorami różnych uczelni. Spośród profesorów finansów i prawa finansowego w Polsce niewiele jest osób, do których rozwoju naukowego nasz Mistrz by się nie przyczynił - w sposób mniej lub bardziej bezpośredni.

Dla nas, którzy mieliśmy to wyjątkowe szczęście być Jego uczniami, Profesor Janusz Wierzbicki pozostanie Nauczycielem i Mistrzem o wyjątkowej osobistej skromności i bezpośredniości oraz imponującej odwadze cywilnej i uczciwości badawczej.

Szerokie zainteresowania naukowe Profesora i wskazane przez Niego do rozwiązania problemy z zakresu pieniądza i finansów stanowią wyzwanie dla nowych generacji badaczy. Pamięć o Profesorze i Jego przykład powinny chociaż w jakiejś mierze umożliwić podjęcie tego wyzwania.

Cześć Jego pamięci!

Jan Sobiech